

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G‘OYALAR

TIL BELGILARINING IXTIYORIYLIK VA MOTIVLASHGANLIK XUSUSIYATLARI

Turg‘unpo‘latov Diyorbek Ro‘zmamat o‘g‘li

Chirchiq davlat pedagogika universiteti O‘zbek tilshunosligi kafedrasida o‘qituvchisi

d.turgunpolatov@cspu.uz

Mardonova Marjona Xushvaqt qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti O‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya:

Mazkur maqolada til belgilarining ixtiyoriylik va motivlashganlik xususiyatlari lingvistik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Til belgisi va uning mazmun hamda shakl o‘rtasidagi munosabati, Ferdinand de Sossyur qarashlari asosida yoritiladi. Shuningdek, so‘zlarning paydo bo‘lishida motivlashganlikning o‘rni, fonetik, semantik va morfologik omillar ta’siri misollar yordamida izohlanadi. Til birliklarining jamiyat taraqqiyoti va nutq jarayonidagi funksional ahamiyati ochib beriladi.

Kalit so‘zlar:

til belgisi, ixtiyoriylik, motivlashganlik, lingvistika, semantika, Ferdinand de Sossyur, til va nutq, fonetika, morfologiya, leksik birlik, ma’no va shakl munosabati.

Til insoniyat tafakkuri va ijtimoiy hayotining ajralmas qismi bo‘lib, jamiyat a‘zolari o‘rtasidagi aloqa jarayonini ta’minlaydi. Til orqali inson o‘z fikri, hissiyoti va munosabatini ifodalaydi. Shu sababli til birliklari va ularning mazmun-mohiyatini o‘rganish tilshunoslikning muhim masalalaridan biri hisoblanadi.

Tilshunoslikda til belgisi tushunchasi alohida ahamiyatga ega bo‘lib, u shakl va ma’no birligidan tashkil topadi. Ferdinand de Sossyur ta’limotiga ko‘ra, til belgilarining asosiy xususiyatlaridan biri ixtiyoriylikdir, ya’ni so‘z shakli bilan uning ma’nosi o‘rtasida tabiiy bog‘lanish mavjud emas. Biroq ayrim til birliklarida motivlashganlik hodisasi ham uchrab, bunda so‘zning shakli uning ma’nosini qisman anglatib turadi.

Til belgilarining ixtiyoriylik va motivlashganlik xususiyatlarini o‘rganish tilning shakllanishi, rivojlanishi hamda nutq jarayonidagi funksiyalarini chuqurroq tushunishga yordam beradi. Ayniqsa, zamonaviy tilshunoslikda ushbu masala semantika, leksikologiya va kommunikativ tilshunoslik bilan uzviy bog‘liq holda tadqiq etilmoqda.

Til belgilarining ixtiyoriylik xususiyati tilshunoslikda eng muhim nazariy qarashlardan biri sifatida talqin qilinadi. Ushbu nazariyaga ko‘ra, so‘zning tovush shakli bilan uning ifodalagan ma’nosi o‘rtasida tabiiy bog‘liqlik mavjud emas. Bir xil predmet yoki hodisa turli tillarda turlicha nomlanishi ham til belgilarining ixtiyoriy ekanligini ko‘rsatadi. Bu holat tilning tarixiy taraqqiyoti va ijtimoiy omillar asosida shakllanishini anglatadi.

Motivlashganlik esa ayrim til birliklarida shakl va ma’no o‘rtasidagi nisbiy bog‘liqlikni ifodalaydi. Xususan, taqlidiy so‘zlar, tovushga taqlid asosida yuzaga kelgan birliklar yoki

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'OYALAR

yasama soʻzlarda maʼno va shakl oʻrtasidagi aloqani sezish mumkin. Bunday birliklar tilning obrazlilik va taʼsirchanlik xususiyatini kuchaytiradi hamda nutqning ifoda imkoniyatlarini boyitadi.

Til birliklarining motivlashganligi semantik va morfologik jarayonlar bilan ham uzviy bogʻliqdir. Soʻz yasash jarayonida qoʻshimchalar yordamida yangi maʼno hosil qilinishi motivlashganlikning muhim koʻrinishlaridan biri hisoblanadi. Shu jihatdan qaralganda, til tizimida ixtiyoriylik yetakchi xususiyat boʻlsa-da, motivlashganlik ham til taraqqiyotida muhim oʻrin egallaydi.

Til belgilarining ushbu ikki xususiyati tilning murakkab va serqirra tizim ekanligini namoyon qiladi. Ixtiyoriylik tilning ijtimoiy xarakterini koʻrsatsa, motivlashganlik esa inson tafakkuri va idrok jarayoni bilan bogʻliq holda yuzaga chiqadi. Shu bois mazkur masalani chuqur oʻrganish tilshunoslik nazariyasining rivojlanishida muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Xulosa qilib aytganda, til belgilarining ixtiyoriylik va motivlashganlik xususiyatlari tilning ichki tuzilishi hamda mazmuniy tabiati bilan chambarchas bogʻliqdir. Ixtiyoriylik til belgilarining jamiyat tomonidan qabul qilingan shartli hodisa ekanligini ifodalasa, motivlashganlik ayrim til birliklarida shakl va maʼno oʻrtasidagi bogʻliqlikni namoyon etadi. Ushbu ikki xususiyat tilning rivojlanishi, boyishi va nutq jarayonidagi funksional imkoniyatlarini tushunishda muhim nazariy asos boʻlib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sosyur, Ferdinand de. *Umumiy tilshunoslik kursi* / tarj. A. Nurmonov. – Toshkent: Oʻqituvchi, 2006. – 224 b.
2. Nurmonov, A. *Lingvistik belgi nazariyasi*. – Toshkent: Fan, 2008. – 176 b.
3. Joʻrayev, N. *Tilshunoslikka kirish*. – Toshkent: Oʻqituvchi, 2010. – 256 b.
4. Mahmudov, N. *Til va nutq masalalari*. – Toshkent: Mumtoz soʻz, 2016. – 192 b.

